

Wioleta Gierszewska

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5024-9379>

Uniwersytet Gdański

Migracje jako skutek tożsamości etnicznej w regionie Wielkich Jezior Afrykańskich

Migrations as the consequences of ethnic identity in the African Great Lakes region

Słowo kluczowe: migracje, etniczność, region Wielkich Jezior Afrykańskich

Keywords: migrations, ethnic, African Great Lakes region

Streszczenie

Celem artykułu jest wyjaśnienie problemu migracji jako konsekwencji manipulacji tożsamością etniczną w regionie Wielkich Jezior Afrykańskich. Teza artykułu opiera się na założeniu, że migracje stanowią w dużej mierze skutek tożsamości etnicznej. Problem badawczy, choć nie należy do najnowszych, nadal jest aktualny, czego dowodzą liczne konflikty na tle tożsamościowym w tej części Afryki.

Abstract

The aim of the article is the explanation of the migration problem as the consequences of the manipulation within the field of ethnic identity, in the region of the African Great Lakes. The thesis of the article is based on an assumption that the migrations are mostly the result of ethnic identity in the region. The research problem, though not new, is still valid which is confirmed by numerous ethnic conflicts in the region.

Celem artykułu jest wyjaśnienie problemu migracji jako konsekwencji manipulacji tożsamością etniczną w regionie Wielkich Jezior Afrykańskich¹. Teza artykułu opiera się na założeniu, że migracje stanowią w dużej mierze skutek tożsamości etnicznej. Problem badawczy, choć nie należy do najnowszych, nadal jest aktualny, czego dowodzą liczne konflikty w tej części Afryki na tle tożsamościowym.

Państwa w Afryce Subsaharyjskiej od czasów przedkolonialnych po współczesne przeszły dramatyczną zmianę. W znacznej części Afryka to obszar określonych zasobów naturalnych, do których dostęp powinni mieć przede wszystkim obywatele danego państwa. Zatem przynależność do państwa oznacza dostęp na poziomie lokalnym, regionalnym lub krajowym do wielu zasobów, w tym zasobów naturalnych, takich jak ziemia czy złoża surowców. Stąd nie powinno dziwić, że konflikty o zasoby często łączą się z konfliktami o podłożu etnicznym czy też dotyczącymi praw i warunków obywatelskich, prawnego rozróżniania uchodźców od obywateli.

Tożsamość stanowi odpowiedź na pytanie o to, „kim jestem” (indywidualna) lub „kim jesteśmy” (zbiorowa). Określa relacje pomiędzy ludźmi i grupami, przez co nie może istnieć w oderwaniu od kontekstu społecznego². Jest zjawiskiem dynamicznym, będącym jednocześnie czynnikiem trwałości, stabilizacji, pewnego rodzaju ciągłości³. Należy rozumieć ją jako „stawanie się”, a nie „bycie”. Budując tożsamość społeczną tworzone są granice, które odróżniają, oddzielają i rozróżniają ludzi jednocześnie nadając sens relacjom między partnerami interakcji społecznych⁴.

Za najważniejsze uznaje się to, co grupa eksponuje i wybiera w celu podkreślenia różnic odróżniających ją od innych⁵. To ustalanie symbolicznych granic od okresu kolonialnego po czasy współczesne niesie za sobą konsekwencje w konfliktach regionu.

¹ Istnieje kilka klasyfikacji przynależności państw do regionu Wielkich Jezior Afrykańskich. Według klasyfikacji geograficznej region odnosi się do skupisk wielkich jezior na obszarach tektonicznych w Afryce Wschodniej. Na tych terenach znajdują się jeziora: Alberta, Wiktorii, Edwarda, Kiwu, Tanganika oraz Malawi. Obszar obejmuje państwa należące częściowo do Afryki Środkowej i Afryki Wschodniej. Zgodnie z klasyfikacją pod względem politycznym, często stosowaną we francuskojęzycznych słownikach, w skład regionu Wielkich Jezior Afrykańskich wchodzi takie państwa, jak: Demokratyczna Republika Konga, Uganda, Burundi, Rwanda. Właśnie tą klasyfikacją będzie posługiwać się autorka artykułu.

² Z. Mach, *Przedmowa*, [w:] T. Paleczny, *Socjologia tożsamości*, Kraków 2008, s. 7.

³ E. Ardener, *Tożsamość i utożsamienie*, [w:] *Sytuacja mniejszościowa i tożsamość*, red. Z. Mach, A.K. Paluch, Kraków 1992, s. 21–42; Z. Bokszański, *Tożsamość – interakcja – grupa*, Łódź, 1989.

⁴ Zdzisław Mach, op. cit., s. 10.

⁵ F. Barth, *Introduction*, [w:] *Ethnic Groups and Boundaries*, red. F. Barth, London 1969, s. 9–38.

Odnosząc się do kwestii tożsamości etnicznej społeczeństw nie można pominąć znaczenia migracji w przedkolonialnych królestwach. Badacze problemów społeczno-politycznych regionu Wielkich Jezior Afrykańskich zwracają uwagę na fakt, że współcześnie tamtejsi politycy często wykorzystują bogatą historię ruchów migracyjnych dla uzasadnienia partykularnych interesów politycznych.

Za rdzenną ludność Afryki Subsaharyjskiej uznaje się między innymi ludy Bantu, początkowo zamieszkujące tereny Afryki Zachodniej. Przyjmuje się, że między 700 r. p.n.e. a 1500 r. n.e. znaczna część ludów Bantu, dzieląca się na wiele grup etnicznych, wyemigrowała na terytoria Afryki Środkowo-Wschodniej, gdzie zaczęła przystosowywać dotychczasowe grunty leśne na potrzeby rolnictwa. W wyniku migracji grupy te zaczęły zajmować tereny Afryki Zachodniej, Środkowej, Wschodniej, aż po południowe obszary kontynentu.

Historycy przedstawiają kilka teorii dotyczących natury migracji Bantu. Jedna z nich głosi, że pierwszymi osadnikami w regionie Wielkich Jezior Afrykańskich była grupa etniczna Hutu⁶, podczas gdy na przykład inna – Tutsi, migrowała później i utworzyła odrębną grupę rasową, prawdopodobnie pochodzenia kuszyciego⁷. Tutsi przybyli do Ugandy z terenów Sudanu Południowego.

Zainteresowanie autorki artykułu skupia się przede wszystkim na grupach etnicznych Banyarwanda⁸ i Banyamulenge⁹, które zwłaszcza w polskojęzycznej

⁶ Od czasu osiedlenia się w regionie Wielkich Jezior Afrykańskich, grupa etniczna Hutu zajmowała się rolnictwem, Tutsi pasterstwem, natomiast Twa, jako garncarze, pełnili rolę służebną wobec Hutu. W literaturze przedmiotu można spotkać się z określeniami: Tutsi, Batutsi, Hutu, Bahutu, Twa, Batwa itd. Wprowadzać to może pewne zamieszanie, dlatego należy wyjaśnić, że w językach Bantu m.in. w języku Kinyarwanda (rwandyjskim) znaczenie wyrazu zmienia się wraz z prefiksem. Zatem Tutsi oznacza nazwę grupy etnicznej, Mututsi – jednego z członków grupy Batutsi, ogół ludności tejże grupy etnicznej. Podobną zasadę należy stosować do grup Hutu czy Twa. Szerzej patrz: J. Bar, *Dziennik podróży afrykanistycznej Jana Czekanowskiego, Czerwiec–Listopad 1970 r. Rekonstrukcja wydarzeń, „Afryka” 2015, nr 42, s. 107*; M. Rutanga, *Have You Killed Your Tutsi Today... The Graves Are Half Empty? An analysis of Rwanda's horrendous holocaust 1990–1994*, „*Jadavpur Journal of International Relations*” 1.06.1997, s. 78–79.

⁷ Alternatywną teorią jest ta, że migracja była powolna i stała, a przychodzące grupy integrowały się zamiast podbijać istniejące społeczeństwo. Zgodnie z tą teorią rozróżnienie na Hutu i Tutsi powstało później i było rozróżnieniem klas, a nie rozróżnieniem rasowym.

⁸ Ludy Banyarwanda to grupa językowa posługująca się zwłaszcza językiem kinyarwanda i zamieszkująca głównie Rwandę. Określa się ich w regionie jako „Ci, którzy pochodzą z Rwandy”. W przedkolonialnych królestwach regionu Afrykańskiego Międzyjeziora, zwłaszcza w Bugandzie i Buny-orze ludy Banyarwanda współpracowały z społeczeństwami Bantu. Królowie Bugandy i Bunyoro żenili się z przedstawicielkami różnych grup etnicznych i zachęcali swoich poddanych do zawierania małżeństw mieszanych. Szerzej: <http://thespearnews.com/2017/04/24/understanding-banyarwanda-and-museveni-50-years-tusti-plan/> [dostęp: 14.05.2019].

literaturze traktuje się nieco marginalnie, a które od czasów przedkolonialnych po współczesne, wywierały znaczny wpływ nie tylko na politykę wewnętrzną państw, ale również na politykę w wymiarze subregionalnym.

W obrębie Banyarwanda znajdują się wymienione wyżej trzy podgrupy: Hutu, Tutsi i Twa. Banyarwanda, dosłownie „Ci, którzy pochodzą z Rwandy”, to kulturalna i językowa grupa ludzi, którzy zamieszkują głównie Rwandę¹⁰. Co ważne, Banyarwanda migrując przyjmowali lokalne nazwy i języki. Tak więc na terenie jednego z tradycyjnych królestw tworzących Ugandę – Ankole określa się ich jako Hima lub Bahima. W Burundi i Rwandzie są znani jako Tutsi, Batutsi. W wyniku migracji część ludów Banyarwanda¹¹ przekroczyła rzekę Rusizi, odcinając się od królestwa Rwandy. Osiedliwszy się na górach Mullenge zaczęli się określać jako Banyamulenge, czyli Kongijscy Tutsi¹².

Rwandyjski historyk Alexis Kagame¹³ napisał w 1972 r., że żołnierze pod przywództwem króla Kigeli II osiedlili się w Kongu już w XVI w. Natomiast Gérard Prunier¹⁴ rzuca pewne wątpliwości na tę hipotezę, twierdząc że Kagame miał „skłonność do wyolbrzymiania potęgi starego królestwa Rwandy”¹⁵. Większość historyków skłania się ku teorii, że pierwszy znaczący napływ Banyarwandy do

⁹ Banyamulenge, termin odnosi się do Tutsi zamieszkujących wschodnie obszary DRK. Mahmood Mamdani podkreśla, że oryginalna nazwa Banyamulenge to „Kinyarwanda-speaking”, czyli migranci dawnego królestwa Rwandy posługujący się językiem Kinyarwanda. Szerzej: M. Mamdani, *Preliminary Thoughts on the Congo Crisis*, „Social Text” 1999, nr 3, s. 53–62, https://www.jstor.org/stable/466862?seq=1#page_scan_tab_contents, s. 50 [dostęp: 22.05.2019].

¹⁰ D. Mayersen, *On the Path to Genocide: Armenia and Rwanda Reexamined*, New York 2014.

¹¹ Najczęściej mianem Banyamulenge określa się ludność Tutsi, która wyemigrowała z Rwandy a zamieszkuje teren Kiwu Południowego, z kolei Banyarwanda zasiedlają Kiwu Północne.

¹² Potomkowie pasterzy Tutsi, którzy wyemigrowali z Rwandy, Burundi i Tanzanii, głównie w XVIII i XIX w. na tereny wokół gór Mulenge w prowincji Kiwu Południowe, zaczęli nazywać się Banyamulenge (czyli ludzie Mulenge). Szerzej: E. Frydenlund, *Home was Congo: Refugees and Durable Displacement in the Borderlands of 1,000 Hills*, Graduate Program in International Studies Theses Dissertations, Paper 2. 2015, https://digitalcommons.odu.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.pl/&httpsredir=1&article=1001&context=gpis_etds [dostęp: 10.05.2019].

¹³ Alexis Kagame – był rwandyjskim filozofem, językoznawcą, historykiem, poetą i księdzem katolickim. Jednocześnie pełnił funkcję aktywnego działacza politycznego. Jako profesor teologii prowadził szeroko zakrojone badania historii ustnej, tradycji i literatury Rwandy. Powszechnie uznaje się go za najwybitniejszego historyka Rwandy.

¹⁴ Gérard Prunier jest francuskim naukowcem i historykiem specjalizującym się w badaniach nad regionem Wielkich Jezior Afrykańskich.

¹⁵ Jednakże nie wszyscy badacze podzielają ten pogląd. Na przykład Rene Lemarchand pisał, że Kagame nie miał powodu by wyolbrzymiać znaczenia królestwa Rwandy. Szerzej: G. Prunier, *Africa's World War: Congo, the Rwandan Genocide, and the Making of a Continental Catastrophe: Congo, the Rwandan Genocide, and the Making of a Continental Catastrophe*, Oxford 2009, s. 59,

Południowego Kivu nastąpił w latach 80. XIX w. Badacze są zgodni, co do dwóch głównych powodów migracji¹⁶. Po pierwsze, migranci składali się z Tutsi próbujących uniknąć coraz wyższych podatków nałożonych przez króla Rwandy Kigeli IV Rwabugiri¹⁷, a po drugie grupa uciekała przed gwałtowną wojną o sukcesję, która wybuchła po śmierci Rwabugiri w 1895 r. Osiedlili się na równinie Ruzizi na płaskowyżu Itombwe.

Grupy migrantów w regionie Wielkich Jezior Afrykańskich tworzyły nowe wspólnoty, walczyły o zachowanie dotychczasowej tożsamości lub na bazie elementów starej kultury wytwarzały nowe więzi wspólnotowe. Przykładem jest zmiana tożsamości Banyamulenge jako skutek migracji ludów Banyarwanda. Z biegiem czasu Banyamulenge w mniejszym stopniu identyfikowani, jako Banyarwanda, a bardziej jako Kongijczycy, „Kongijscy Tutsi”. Z kolei przez kolonizatorów zostali potraktowani jako rdzenna mniejszość etniczna w Kongu, a nie jako migranci bądź uchodźcy.

Od czasu przybycia do Konga odmienne tradycje kulturowe i style życia odróżniały Banyamulengę od kongijskich sąsiadów. Kolonizacja belgijska podkreśliła to rozwarstwienie. To właśnie w okresie kolonializmu nastąpił drastyczny przełom w relacjach między grupami etnicznymi, zwłaszcza na skutek polityki belgijskiej podsycającej antagonizmy. Administratorzy belgijscy propagowali w regionie mit chamicki, który na stałe zaburzył świadomość wspólnoty etnicznej tamtejszych społeczeństw, czego konsekwencją był szereg konfliktów. Belgowie manipulowali przynależnością etniczną, by organizować i przekształcać jednostki administracyjne w Kongu. Uznali, że Banyamulenge zagrażają dominacji ludności kongijskiej i ograniczają wpływy Europy na Kongijczyków. Między innymi

381; S.L. Rukundwa, *The Banyamulenge of the Democratic Republic of Congo: A cultural community in the making*, Pretoria 2003, s. 371.

¹⁶ Części terytorium, które obecnie należą do DRK przed kolonizacją były podporządkowane królowi Rwandy. Jego mieszkańcy stali się *de facto* obywatelami kongijskimi w lutym 1885 r., kiedy na konferencji berlińskiej uznano „prywatne” „Wolne Państwo Kongo” niezależne od Konga belgijskiego króla Leopolda II. W 1908 r. Wolne Państwo Kongo stało się kolonią państwa belgijskiego. Granice zostały ustalone w 1910 r. na podstawie porozumienia między Niemcami, Belgią i Wielką Brytanią. W 1922 r. niemieckie terytoria Rwandy i Burundi zostały przekazane Belgii przez mandat Ligi Narodów. Belgijska administracja kolonialna ustanowiła politykę zorganizowanej deportacji dziesiątek tysięcy ludzi z Rwandy i Burundi do pracy na plantacjach w Kivu Północnym we wschodnim Kongu. Przez dziesięciolecia, zarówno bezpośrednio przed, jak i po odzyskaniu niepodległości, prowincje Kivu przyjęły tysiące uchodźców szukających schronienia przed przemocą w Rwandzie i Burundi.

¹⁷ Kigeli IV Rwabugiri – król Rwandy w latach 1853–1895. Pochodził z rodu Tutsi. Uważany jest za pierwszego króla Rwandy, który miał kontakt z Europejczykami.

z tego względu ludność ta stała w obliczu „poważnej dyskryminacji”. Belgowie planowali, że w przyszłości Banyamulenge nie będą uznani za Kongijczyków¹⁸. Darzyli przychylnością inne, większe grupy etniczne, dokonując podziału i rozpraszając Banyamulenge na terenie prowincji Kivu Południowe¹⁹. Praktyki kolonialistów wpływały na świadomość identyfikacji tamtejszych społeczeństw, co skutkowało licznymi konfliktami w regionie²⁰.

W okresie postkolonialnym pierwsi przywódcy państw regionu, wyedukowani na Zachodzie lub przez europejskich misjonarzy, byli pod wpływem zachodniej myśli politycznej, w dużej mierze popierającej ideę kolonializmu, co skutkowało dalszymi podziałami etnicznymi w nowo wyzwolonych krajach. Celem tworzonych podziałów było przede wszystkim zdobycie i utrzymanie się przy władzy.

W nowej postkolonialnej rzeczywistości, przedstawiciele grup etnicznych, które osiedliły się w różnych prowincjach Kivu, w ramach systemu prawa lokalnego nie mogły dochodzić zwyczajowych praw do własności gruntów ornych, które wcześniej przez pokolenia uprawiały. Nie mogły uczestniczyć w samorządzie terytorialnym, ponieważ określało się ich jako nierodzimych²¹. W 1963 r. w Kivu wybuchł otwarty konflikt między Banyamulenge a interesami rdzennej ludności. Banyamulenge żądali rozdziału wszelkiej własności do gruntów ornych na równych zasadach, podczas gdy grupy tubylcze nawoływały do obyczaj, który

¹⁸ T. Turner, *The Congo Wars: Conflict, Myth and Reality*, London 2007.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ugandyjski politolog Mahmood Mamdani pisał, że „w sercach Kongijczyków zakorzeniła się instytucja znana, jako władza rodzima”. System władzy plemiennej opierał się na koniecznym związku między władzą, kulturą a terytorium. Z kolei od czasów kolonialnych władze lokalne sprawowały jurysdykcję nad „plemiennymi ojczyznami”. Twierdząc że reprezentują odwieczną tożsamość etniczną, która nie posiada związku między kulturą a terytorium rdzenna władza zaczęła opierać się na jednej upolitycznionej tożsamości, „plemieniu” i wyróżniała dwa rodzaje grup etnicznych: rdzennych i tych, które rdzennymi nie były. Na początku tylko grupy oficjalnie uznane za rdzenne miały prawo do władz lokalnych, a wraz z nimi prawo do plemiennej „ojczyzny” administrowanej przez wodzów wyznaczonych z ich własnych szeregów. Grupy uznane za nierodzime musiały oddawać hołd „rdzennym” wodzom w miejscowym urzędzie. System kolonialny opierał się na podwójnym systemie zinstytucjonalizowanej dyskryminacji pod płaszczykiem „różnicy kulturowej”, m.in. poprzez rasę w miastach i plemię na wsi. Współcześnie system władz lokalnych jest kontynuowany w celu wzbudzenia podejrzeń i wzniecenia animozji między dwiema politycznie zdefiniowanymi grupami – jedną rdzenną, a drugą nierdzenną. Zatem mechanizmy kolonialne pozbawiały praw każdego, kto zdecydował się przekroczyć granice plemienne, co prowadziło w konsekwencji do czystek etnicznych. Szerzej: M. Mamdani, *The invention of the indigène, Pambazuka News. Voices for Freedom and Justice*, 13.01.2011, <https://www.pambazuka.org/governance/invention-indig%C3%A8ne> [dostęp: 20.04.2019].

²¹ M. Mamdani, *The invention...*

miał być przestrzegany. Ówczesny prezydent Zairu – Mobutu Sese Seko widział szansę w wzniesieniu antagonizmów między grupami etnicznymi dla poparcia swojego programu politycznego. Zatem najpierw udzielił wsparcia Banyamulenge, po czym odebrał im prawa obywatelskie i rozpoczął ich prześladowania²². Zatem w latach 80., gdy zaczęły rosnąć napięcia etniczne między Hutu i Tutsi w Rwandzie i Burundi, pojawiały się również napięcia wokół Banyamulenge w Kivu Południowym.

Sytuację zaogniła ustawa o obywatelstwie z 1981 r., na mocy której wszyscy imigranci lub ich potomkowie musieli udowodnić stuletnie związki z Kongiem, aby być zakwalifikowanym do otrzymania obywatelstwa. Sytuacja Banyamulenge w istocie nie różniła się od sytuacji uchodźców z Tutsi, którzy niedawno przybyli na tereny Kivu Północnego²³. Banyamulenge zaczęli się obawiać, że zostaną wypędzeni przez ludy tubylcze, a tubylcy obawiali się, że zostaną zabici przez imigrantów.

Do poważnych represji doszło w 1982 r., gdy Mobutu zakazał Banyamulenge przemieszczania się po kraju bez zezwolenia. Ci z kolei im bardziej byli poddawani represjom na poziomie lokalnym, tym bardziej byli skłonni do radykalnych rozwiązań. Odsunięci od sprawowania władzy lokalnej, dążyli do obejmowania urzędu na wyższych szczeblach administracji w prowincjach i na szczeblu rządowym. To z kolei wywołało reakcję „rdzennej” ludności, protestującej przeciwko przyznawaniu obywatelstwa innym niż rdzenne grupom etnicznym²⁴. Ponieważ ataki na społeczność Banyamulenge stawały się coraz bardziej gwałtowne w 1993 r. wielu z nich uciekło do Rwandy, aby tam wstąpić do obozów szkoleniowych Rwandyjskiego Frontu Patriotycznego (RPF).

Konsekwencją przemieszczenia ludności w regionie Wielkich Jezior Afrykańskich był szereg waśni międzyplemiennych. Napływ ludności Hutu spowodował konflikt między nimi a Tutsi na wschodzie Konga, gdzie do tej pory przeważała ludność Tutsi.

W 1995 r. rząd Mobutu wydał dekret, na mocy którego całą ludność posługującą się językiem kinyarwanda na terenie Zairu uznano za obcokrajowców. Tym samym fala czystek etnicznych przesunęła się na tereny Kivu²⁵.

²² E. Jaremczuk, *Zair, Demokratyczna Republika Konga. Przemiany wewnętrzne i ich implikacje międzynarodowe*, Elbląg 2007, s. 61–65.

²³ M. Mamdani, *The invention...*

²⁴ Ibidem.

²⁵ W dniu 7 października 1996 r. gubernator Południowego Kivu nakazał wszystkim Banyamulenge opuścić kraj w ciągu tygodnia pod groźbą wyeliminowania. Była to skrajna reakcja na dra-

W lipcu 1996 r. doszło do pierwszej konfrontacji między wyszkolonymi przez RPF oddziałami Banyamulenge, które następnie przekształciły się w Sojusz Sił Demokratycznych na rzecz wyzwolenia Konga-Zairu (AFDL), a wojskami kongijskimi. Oddziały Banyamulenge zaczęły atakować i przejmować główne kongijskie miasta, takie jak Bukavu, Goma i Uvira. Ostatecznie pierwsza wojna Kongu, która rozpoczęła się jako mały bunt Banyamulenge w celu odzyskania swych praw obywatelskich i dostępu do gruntów ornych, zakończyła się obaleniem Mobutu i rwandyjską obecnością polityczno-wojskową w Kivu, która przetrwała po czasy współczesne i była widoczna w działaniach kongijskiej organizacji rebelianckiej o nazwie M23 na wschodzie Konga²⁶.

Zanim Laurent Kabila przejął władzę pod koniec 1997 r., znacząca stała się obecność Rwandy we wschodnim Kongu. Celem jej ograniczenia i zaprzestania rabunku złóż surowców naturalnych przez Rwandyjczyków, w lipcu 1998 r. Kabila wydalili wszystkie obce wojska z Konga. Ze względu na ścisły sojusz z Rwandą, zawarty w 1996 r. przez AFDL, Banyamulenge praktycznie skazali się na wykluczenie ze społeczeństwa kongijskiego. Ich jedynym sojusznikiem stała się w tej sytuacji Rwanda, co znalazło swój wyraz w podpisaniu kolejnego paktu sojuszniczego 2 sierpnia 1998 r. między Rwandyjskim Frontem Patriotycznym a Banyamulenge. W wyniku zawartej umowy Banyamulenge przyczynili się do rozpętania kolejnego buntu we wschodnim Kongu. Podjęli próbę odzyskania utraconych wcześniej praw w Kongu, co doprowadziło jedynie do rosnącej przepaści między nimi a resztą kongijskiego społeczeństwa²⁷.

W wyniku drugiego konfliktu znaczna część ludności Banyamulenge uciekła z Konga do obozów uchodźców w Rwandzie i Burundi, gdzie nie znaleźli bezpiecznego azylu. W 2004 r. ekstremiści Hutu brutalnie zaatakowali uchodźców w obozie Gatumba w Burundi. Podobne ataki na Banyamulenge w obozach dla

matyczną sytuację spowodowaną wydarzeniami w Rwandzie.

²⁶ Banyamulenge mieli bezpośrednie powiązania z rebeliantami M23. Poprzez swój udział w rwandyjskich ruchach rebelianckich. Na początku konfliktu do M23 przystąpiło kilku oficerów Banyamulenge. Im bardziej rosła władza polityczna rebeliantów w regionie, tym bardziej rosła liczba przedstawicieli Banyamulenge w jego szeregach. Potwierdził to również Jason Stearnes określając Banyamulenge jako małą społeczność Tutsi, która brała czynny udział w jego destabilizacji nie tylko podczas rebelii w 1996 r., ale również między 1998 a 2003 r. Szerzej: Janson Stearnes, *Banyamulenge Insurgency and exclusion in the mountains of South Kivu*, RIFT VALLEY INSTITUTE [USALAMA PROJECT, London 2013, s. 8.; <http://thespearnews.com/2017/04/24/understanding-banyarwanda-and-museveni-50-years-tusti-plan/> [dostęp: 14.05.2019]; Mac Hamilton, *Stateless People: The Banyamulenge of Eastern Congo*, 28.11.2012 r, <http://standnow.org/2012/11/29/weekly-news-brief-1129/> [dostęp: 15.04.2019].

²⁷ Ibidem, s. 9.

uchodźców przeszły do porządku dziennego²⁸. Zatem Banyamulenge byli zarówno ofiarami, jak i sprawcami masakr. Mahmood Mamdani pisał, że nawet najgorsi sprawcy przemocy w Kongu muszą być rozumiani jako aktorzy ludzcy uwikłani w konflikt, który rozpoczął się od podboju kolonialnego²⁹.

David van Reybrouck i Thomas Turner wskazują, że nienawiść rasowa, z jaką spotykali się zarówno Banyarwanda i Banyamulenge, doprowadziła do separacji i radykalizacji ich dążeń wspólnotowych³⁰. Obie grupy, poddane presji otoczenia, zaczęły wierzyć w swoją odmienność od reszty społeczeństwa Zairu, w którym nigdy nie były mile widziane. Pod panowaniem Mobutu Sese Seko część ludów Tutsi, określanych jako Banyarwanda, zmieniła swoją tożsamość etniczną na Banyamulenge. Takie wspólnoty najczęściej powstają w poczuciu zagrożenia. Kres kolonializmu nie zakończył tego zagrożenia, wręcz przeciwnie. Postkolonialni przywódcy, jak Mobutu nie potrafili zjednoczyć tamtejszych społeczeństw. Identyfikacja etniczna stała się i jest nadal ważniejsza od narodowej³¹.

W styczniu 2001 r. Joseph Kabila przejął władzę i podjął kroki w celu zakończenia konfliktów. W listopadzie 2004 r. przyjęto ustawę o obywatelstwie³², w której określono datę uznania praw do przyznania obywatelstwa na 1960 r. Ustawa przyznawała obywatelstwo każdej osobie zamieszkującej wszystkie terytoria, z których utworzono niepodległe Kongo, bez względu na przynależność do grupy etnicznej i narodowości. Referendum w grudniu 2005 r. zatwierdziło nową konstytucję, która weszła w życie w 2006 r.³³ Art. 10 konstytucji potwierdzał obywatelstwo członków grup etnicznych, którzy byli obecni na terytorium państwa w chwili odzyskania niepodległości w 1960 r. Wyłączał jednocześnie z obywatelstwa osoby winne przestępstw gospodarczych oraz osoby pracujące dla zysku na

²⁸ Ibidem.

²⁹ Mahmood Mamdani, *The invention of the indigène*, op.cit.

³⁰ W 1972 roku, gdy tysiące Hutu zostało zamordowanych w Burundi. Tutsi Banyarwanda zdystansowali się od tego, co dzieje się za granicą i stanowczo potwierdzili swą kongijską tożsamość. „Banyawanda” chcieli by ich nazywać „Banyamulenge”. David van Reybrouck, przeł. Jadwiga Jędryas, *Kongo. Opowieść o zrujnowanym kraju*, Warszawa 2016, s. 538; Thomas Turner, *The Congo Wars: Conflict, Myth and Reality*, London 2007.

³¹ David van Reybrouck, przeł. Jadwiga Jędryas, *Kongo. Opowieść o zrujnowanym kraju*, Warszawa 2016, s. 538.

³² LOI N° 04/024 DU 12 NOVEMBRE 2004 RELATIVE A LA NATIONALITE CONGOLAISE, Kinshasa, le 12 novembre 2004; <http://leganet.cd/Legislation/Code%20de%20la%20famille/LIVRE%20I%20DE%20LA%20NATIONALITE.htm> (dostęp: 11.06.2019).

³³ CONSTITUTION DE LA REPUBLIQUE DEMOCRATIQUE DU CONGO [w:] JOURNAL OFFICIEL de la République Démocratique du Congo Cabinet du Président de la République, Kinshasa 2006, Szerzej: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/fr/cd/cd001fr.pdf>, (dostęp: 11.06.2019.)

rzecz obcego państwa, co było powszechnym zarzutem wobec ludności Banyarwandy³⁴.

Obecnie status kongijskiego Banyarwandy i powrót uchodźców z Rwandy są jednymi z najtrudniejszych problemów do rozwiązania³⁵. Uchodźcy kongijscy z Rwandy i Ugandy muszą znaleźć swój terytorialny dom. Obywatelstwo i tożsamość kształtuje posiadanie ojczyzny. W przypadku jej braku, ludy Banyarwanda gubią się w kształtowaniu trwałości form swej egzystencji. Banyarwanda na obszarze Kiwu stanowią przykład grupy etnicznej, którą miejscowi politycy wykorzystują dla swych partykularnych interesów, grupy, która wciąż poszukuje swej tożsamości. Problem Banyarwandy nie dotyczy tylko DRK, ale całego regionu. Rząd Museveniego oskarża się o to, że wszystkie sektory funkcjonowania państwa są zdominowane lub kierowane przez Tutsi, zwłaszcza takie instytucje, jak rząd, parlament, bezpieczeństwo, sprawy gospodarcze, sprawy zagraniczne czy sektor ropy naftowej. „Wśród Ugandyjczyków panuje ogólna zgoda, że rząd nieproporcjonalnie faworyzuje Banyarwandę, uważanych powszechnie za nie Ugandyjczyków”³⁶. W odpowiedzi na ten stan rzeczy obywatele Ugandy domagają się, aby nielegalni imigranci z Banyarwandy wrócili do swoich ojczyzn w regionie Wielkich Jezior Afrykańskich. Jest to zgodne z żądaniem innych państw regionu³⁷.

Ludy Banyarwanda w regionie Wielkich Jezior Afrykańskich doświadczają coraz większej marginalizacji politycznej. Różnica między autochtonicznymi ludami a obcokrajowcami jest akcentowana na każdym kroku. Pochodzenie coraz częściej stanowi podstawę do otrzymania obywatelstwa i prawa do własności ziemi, co gwarantuje egzystencję. Co ważne, współcześnie problemem nie jest już tylko odzyskanie obywatelstwa przez Banyarwandę, lecz powszechny, szczególnie w regionie Kiwu, brak zaufania między grupami etnicznymi, utrwalany ciągnącymi się przez dwie dekady aktami przemocy.

W zamiarze autorki artykuł stanowi inspirację dla dalszych, bardziej wnikliwych badań. Tematyka jest ważna również w szerszym międzynarodowym kontekście, ponieważ współczesne konflikty o złoża surowców naturalnych są ściśle powiązane z tymi na tle tożsamości narodowej, czego przykładem był dawny konflikt M23 i próby werbunku Banyamulenge do ugrupowań zbrojnych. Wielu Rwandyjczyków wyemigrowało do Zairu, zatracili swoją przynależność narodo-

³⁴ [http://minorityrights.org/minorities/banyarwanda/listopad 2017](http://minorityrights.org/minorities/banyarwanda/listopad%202017) [dostęp: 11.06.2019].

³⁵ Ibidem.

³⁶ <http://thespearnews.com/2017/04/24/understanding-banyarwanda-and-museveni-50-years-tusti-plan/> [dostęp: 14.05.2019].

³⁷ Ibidem.

wą, nie czują się już Rwandyjczykami. Zmienili tożsamość na Banyamulege. Mimo wielu represji od czasów kolonialnych czują się Kongijczykami. Żądają równych praw do obywatelstwa, a lekceważeni stanowią podatny grunt do manipulacji etnicznych i wzniesienia kolejnych sporów na wschodzie niestabilnego Konga, czego przykładem są obecne konflikty³⁸.

Bibliografia

Ardener E., *Tożsamość i utożsamienie*, [w:] *Sytuacja mniejszościowa i tożsamość*, red. Z. Mach, A.K. Paluch, 1992 Kraków.

Bokszański Z., *Tożsamość – interakcja – grupa*, Łódź 1989.

Barth E., *Introduction*, [w:] *Ethnic Groups and Boundaries*, red. E. Barth, London 1969.

Bar J., *Dziennik podróży afrykanistycznej Jana Czekanowskiego, Czerwiec–Listopad 1970 r. Rekonstrukcja wydarzeń*, „Afryka” 2015, nr 42.

Frydenlund E., *Home was Congo: Refugees and Durable Displacement in the Borderlands of 1,000 Hills*, Graduate Program in International Studies Theses e Dissertations, Paper 2. 2015, https://digitalcommons.odu.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.pl/&httpsredir=1&article=1001&context=gpis_etds.

Hamilton M., *Stateless People: The Banyamulenge of Eastern Congo*, 28.11.2012, <http://standnow.org/2012/11/29/weekly-news-brief-1129/>.

³⁸ W marcu 2019 r. w okolicy Minembwe frakcje rebeliantów o nazwie Mai – Mai walczących z rządem prezydenta Burundi – Nkurunziry rozpoczęły walkę z Banyamulenge. Rebelianci otrzymali rozkaz zniszczenia domów i mienia Banyamulenge w wioskach Mibunda, Tulambo oraz Malunde. Celem było przejęcie kontroli nad lotniskiem Minembwe, co mogło ułatwić nawiązanie nowych sojuszków sił rebelianckich w regionie w celu obalenia Nkurunziry. Jeśli Banyamulenge zostaną pokonani Nkurunziza ryzykuje przekazanie dużej części terytorium rebeliantom, którzy chcą go obalić. Co najważniejsze, według lokalnej prasy Rwanda interweniuje w kryzysie wspierając rebeliantów. Wiąże się to z prowadzonymi od dawna na terenie Rwandy szkoleniami wojskowymi i wzmoczoną aktywnością wojsk na granicy między innymi z Burundi, co zaobserwowała autorka podczas badań terenowych już w grudniu 2018 r. W tym czasie rebelianci w opozycji do Paula Kagame atakowali z Burundi tereny przygraniczne Rwandy. Alexis Byicaza – przywódca partii politycznej DRK twierdzi, że ludność Banyamulenge została zaatakowana przez dobrze wyszkolonych żołnierzy. Jego zdaniem to zaplanowane ludobójstwo przeciwko ludności Banyamulenge. Podsumowując, obecnie rośnie napięcie w regionie, a Banyamulenge ponownie znaleźli się w centrum konfliktu. Lokalna ludność twierdzi, że Banyamulenge są lojalni wobec Nkurunziry i wrogo nastawieni do Rwandy. Rząd Paula Kagame wierzy, że były rwandyjski generał Faustin Kayumba Nyamwasa, oskarżony przez rwandyjski rząd o akty terroru, aktywnie rekrutował i szkolił, Banyamulenge w miejscowości Minembwe, by zaatakować Rwandę. Jednocześnie należy podkreślić, że porażka Banyamulenge mogłaby zagrozić rządowi Nkurunziry. Szerzej: www.chimpreports.com [dostęp: 20.06.2019].

Jaremczuk E., *Zair, Demokratyczna Republika Kongo. Przemiany wewnętrzne i ich implikacje międzynarodowe*, Elbląg 2007.

Mach Z., *Przedmowa*, [w:] T. Paleczny, *Socjologia tożsamości*, Kraków 2008.

Mamdani M., *Preliminary Thoughts on the Congo Crisis*, „Social Text” 1999, nr 3, https://www.jstor.org/stable/466862?seq=1#page_scan_tab_contents.

Mamdani M., *The invention of the indigène*, Pambazuka News. Voices for Freedom and Justice, 2011 <https://www.pambazuka.org/governance/invention-indig%C3%A8ne>.

Mayersen D., *On the Path to Genocide: Armenia and Rwanda Reexamined*, New York 2014.

Prunier G., *Africa's World War : Congo, the Rwandan Genocide, and the Making of a Continental Catastrophe: Congo, the Rwandan Genocide, and the Making of a Continental Catastrophe*, Oxford 2009.

Reybrouck D., tłum. J. Jędryas, *Kongo. Opowieść o zrujnowanym kraju*, Warszawa 2016.

Rukundwa S.L., *The Banyamulenge of the Democratic Republic of Congo: A cultural community in the making*, Pretoria 2003.

Rutanga M., *Have You Killed Your Tutsi Today... The Graves Are Half Empty? An analysis of Rwanda's horrendous holocaust 1990-1994*, „Jadavpur Journal of International Relations”, 1.06.1997.

Stearnes J., *Banyamulenge Insurgency and exclusion in the mountains of South Kivu*, RIFT VALLEY INSTITUTE | USALAMA PROJECT, London 2013.

Turner T., *The Congo Wars: Conflict, Myth and Reality*, London 2007.

Akty prawne

LOI N° 04/024 DU 12 NOVEMBRE 2004 RELATIVE A LA NATIONALITE CONGOLAISE, Kinshasa, le 12 novembre 2004; <http://leganet.cd/Legislation/Code%20de%20la%20famille/LIVRE%20I%20DE%20LA%20NATIONALITE.htm>.

CONSTITUTION DE LA REPUBLIQUE DEMOCRATIQUE DU CONGO, JOURNAL OFFICIEL de la République Démocratique du Congo Cabinet du Président de la République, Kinshasa 2006, <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/fr/cd/cd001fr.pdf>.

Źródła internetowe

www.thespearnews.com

www.minorityrights.org

www.chimpreports.com